

[2–2021]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

Obsah | Contents

Editorial – Alterity, Enmification, Orientalism and Other Issues	177
1. Studie a eseje Studies and Essays	
PETR ANDREAS – Není stále jasné, co jsou to protisocialistické síly. Resovětizace KSČ a jejího diskurzu o nepříteli v období československé krize <i>It is still not clear what the anti-socialist forces are. Re-Sovietization of the Communist Party of Czechoslovakia and its discourse on the enemy during the Czechoslovak crisis</i>	183
DAVOR PAVIČIČ – A Story Told Twice: Beda Dudík Accompanying Francis Joseph to the Opening of the Suez Canal (1869) <i>Dvakrát vyprávěný příběh: Beda Dudík doprovází Františka Josefa na otevření Suezského průplavu (1869)</i>	225
TOMÁŠ MALÝ – Rituály středověku a raného novověku v recentní české a polské historiografii <i>Medieval and Early Modern Rituals in Recent Czech and Polish Historiography</i>	245
JAN HORSKÝ – Discussing the ‘Grandmother Hypothesis’ <i>Diskuse o „hypotéze babiček“</i>	281
2. Diskuse a rozepře Discussions and Disputes	
STANISLAV KOKOŠKA – Jak to bylo s tábory pro takzvané darebáky, povaleče a cikány aneb odpověď na kritiku Pavla Balouna a Jaromíra Mrňky <i>The History of the Camps for so-called Scoundrels, Layabouts, and Gypsies, or a reaction to the critique by Pavel Baloun and Jaromír Mrňka</i>	311
ZHANG ZUOCHENG – West vis-à-vis East. Tradition, Question and Practice in Chinese Historiography <i>Západ versus Východ. Tradice, výzkumné otázky a praxe čínské historiografie</i>	333

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

GABRIELA DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ – <i>Človek vo vojne. Stratégie prežitia a sociálne dôsledky prvej svetovej vojny na Slovensku</i> (Jiří Hutečka)	351
VOJTĚCH KESSLER, JOSEF ŠRÁMEK (edd.) – <i>Tváře války: Velká válka 1914–1918 očima českých účastníků</i> (Martin Jemelka)	357
LENKA J. BUDILOVÁ – <i>Od krevní msty k postsocialismu. Vývoj antropologického zájmu o Balkán</i> (Jan Horský)	361
ZBYNĚK ZEMAN, RAINER KARLSCH – <i>Na uranu záležití. Středoevropský uran v mezinárodní politice 1900–1960</i> (Matěj Bílý)	370
JANA NDIAYE BERÁNKOVÁ, MICHAEL HAUSER, NICK NESBITT (edd.) – <i>Revolutions for the Future: May '68 and the Prague Spring</i> (Luboš Studený)	376
Editorial Note	385
Upozornění redakce	388

GABRIELA DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ,
Človek vo vojne. Stratégie prežitia a sociálne
dôsledky prvej svetovej vojny na Slovensku,
Bratislava 2019, VEDA, 326 s.,
ISBN 978-80-224-1786-0

Nejpozději od chvíle, kdy rakouský historik Richard G. Plaschka definoval záze-
mí válečné habsburské monarchie let 1914–1918 jako svébytnou „vnitřní frontu“,
historiografie opakovaně dokazovala, že její analýza může – a má – překračovat
stín pouhého sběru obrazů z válečné každodennosti.¹ „Domácí fronta“ bezpo-
chyby byla prostorem, v němž byla válka vybojována, a nakonec pro monarchii
ztracena stejně, byť jinými prostředky, jako na haličské, karpatské, italské, srbské
či balkánské frontě. Byla prostorem, v němž pod tlakem stále hlubší ekonomické
a sociální krize docházelo k opakovanému sjednávání celé řady sociálních a poli-
tických kategorií. Výsledkem byla společnost zásadně odlišná od té předválečné,
jež nakonec vyprodukovala i velmi rozdílné politické rámce.

V české historiografii je studium „domácí fronty“ velké války tématem spíše
opomíjeným, byť výzkumy posledních let jasně ukazují jeho potenciál ať již pro
výzkum dělnické zkušenosti a identity,² válečného dětství jako sociopolitického
fenoménu,³ pro zkoumání proměn veřejného prostoru v kontextu politické ra-
dikalizace válečné společnosti⁴ či pro komparativní analýzu diskurzů násilí ve
středoevropské společnosti.⁵ Historiografie českých zemí za „Velké války“ může
zároveň stavět na existenci základní syntézy v podobě klasické studie Ivana Še-
divého, jež se ovšem zaměřuje primárně na vývoj české části společnosti českých
zemí a její výklad tak na rozdíl od výše zmíněných novějších studií ještě pří-

- 1 RICHARD G. PLASCHKA, HORST HASELSTEINER, ARNOLD SUPPAN, *Innere Front. Militärassistenten, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*, 2 sv., München 1974.
- 2 RUDOLF KUČERA, *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013.
- 3 MILENA LENDEROVÁ, MARTINA HALÍŘOVÁ, TOMÁŠ JIRÁNEK, *Vše pro dítě!: Válečné dětství 1914–1918*, Praha–Litomyšl 2015.
- 4 CLAIRE MORELON, *Street Fronts: War, State Legitimacy and Urban Space, Prague 1914–1920*, Birmingham–Paris 2015 (disertační práce).
- 5 OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA, *Cesty z apokalypsy: Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*, Praha 2018.

liš neopouští národní diskurz.⁶ Slovenská historiografie podobnou syntetickou studii z posledních let nedisponuje, a publikace historičky Gabriely Dudekové Kováčové v sobě nese nepochybnou ambici tuto mezeru v poznání zaplnit. Autorka přitom své snažení konceptuálně rámuje tak, aby se, pokud možno, vyhnula tradiční omezené debatě o loajalitě Slováků k monarchii a potažmo k nástupnickému československému státu, a do jisté míry se jí to i daří. Je sice zjevné, že příslovečného „slona v místnosti“ jakékoli debaty o dějinách první světové války v habsburském prostoru nelze zcela pominout a s otázkami po vztahu obyvatel ke státu je třeba se popasovat, Gabriela Dudeková Kováčová však úspěšně postuluje i otázky mnohem širší, jež její studii dávají přesah jdoucí za prostý vhled do situace na Slovensku v letech 1914–1918.

Primárním tématem knihy jsou dopady války napříč sociálními skupinami, resp. jimi užívané strategie přežití v podmínkách válečného režimu, válečné ekonomiky, resp. v případě vojáků i některých okrajových oblastí Slovenska i během samotných válečných operací. Tyto strategie jsou přitom pro autorku výchozím bodem pro sledování širšího obrazu měnících se strategií politických, a to jak na straně úřadů (represe, cenzura a propaganda cílené na udržení loajality obyvatelstva), tak i na straně obyvatel. U nich se text skrze vhled do postojů a vzorců chování tváří in tvář válečné každodennosti pokouší identifikovat jednotlivé „faktory radikalizace“, a oklikou tak přispívá i ke zmíněné diskusi o problému loajality. Pramenná základna pro takto pojatý výzkum je nevyhnutelně velmi široká, za zmínku nicméně stojí především autorčino využití unikátních a rozsáhlých souborů rozhovorů vedených s pamětníky válečných událostí v rámci etnografických a lingvistických výzkumů během druhé poloviny 20. století, jež jsou v textu využité především k analýze přímé válečné zkušenosti prostých vojáků. Ti přitom nejsou z analýzy vynecháváni a tvoří pevnou součást plastického obrazu slovenské společnosti, která je zde vykreslena v podobě kontinua, jehož dělicí linie rozhodně nevedou po ose domov–fronta. Autorka tím efektivně dekonstruuje tradiční dichotomickou interpretaci válečné zkušenosti, která byla produktem válečné propagandy a jež se v historiografii příležitostně stále objevuje.

V první kapitole se Gabriela Dudeková Kováčová zaměřuje na již vzpomínané věčné téma loajality obyvatel Slovenska ke státu a jeho „válečnému projektu“. Chápe je přitom nikoli v dobovém diskurzu „věrnosti panovníkovi“, ale jako mnohvrstevnatou kategorii zahrnující ochotu podrobit se s důvěrou autoritě

6 IVAN ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001. Pro nejnovější interpretaci proměn české společnosti během války a české válečné zkušenosti vůbec s akcentem na otázku národní sebeidentifikace a loajality ke státu viz ÉTIENNE BOISSERIE, *Les Tibêques dans l'Autriche-Hongrie en guerre (1914–1918)*, Paris 2017.

a mocenským mechanismům, resp. institucím, ochotu řídit se jejich rozhodnutími a také sebeidentifikaci s jejich cíli v emocionální rovině. „Má přitom rozměr na úrovni vnitřního uvažování a citění, i praktického sociálního konání.“ (s. 25) Specifičnost Slovenska pak spatřuje primárně ve výrazné převaze venkovského obyvatelstva, mezi nímž autorka nespatřuje přílišné „válečné nadšení“ ani v osudných červencových dnech roku 1914 – a potvrzuje tím podobné výzkumy napříč Evropou, když tradiční tezi o válečném nadšení jako celek odmítá, stejně jako se na základě svého výzkumu zdráhá dělit společnost na ostře definované skupiny: „Postoje a reakce lidí se lišily v první řadě podle sociálního postavení, pohlaví, věku, ale samozřejmě také podle toho, zda se jich mobilizace osobně dotýkala.“ (s. 42)

Komplikovaný vztah obyvatel k mobilizaci a válce pak podrobněji ukazuje na analýze motivace prostých vojáků, z nichž někteří zpočátku možná ve válce spatřovali i jistý „lesk“, ten se ale tváří v tvář střetu s realitou rychle vytratil a nakonec jim zůstala jen vynucená povinnost sloužit a jejich jedinou snahou se stalo přežít, v čemž se začasté upínali k hluboké katolické víře.⁷ Změna postojů jak vojáků, tak civilního obyvatelstva Slovenska k válce a monarchii přitom podle autorky „vykazuje společné rysy a fáze bez ohledu na etnicitu, resp. národní příslušnost“. Mnohem více podle ní záleží na příslušnosti k určité sociální skupině, její pozici v rámci válečné společnosti, a pak také na konkrétní situaci jednotlivce. V obecné rovině nicméně spatřuje plíživý proces radikalizace obyvatelstva, jež je pod vlivem řady faktorů stále otevřenější k hledání alternativních východisek ze situace mimo stávající sociopolitické rámce. Mezi tyto faktory řadí především zklamaná očekávání, postupující vyčerpání, prohlubující se ekonomickou nejistotu a rostoucí všeprostopupující korupci, třídní konflikt jak v armádě (nespravedlnost armádní hierarchie), tak mimo ni, kdy sociální konflikty mnohem častěji sledují spíše stavovské než nacionální zájmy. Reakcí je aktivizace jednotlivých skupin, ať již jde o ženy (protesty z jara roku 1915), dělníky (stávky roku 1917), či vojáky a jejich častější dezerce. Nakonec dojde i na kolektivní násilí („rabovačky“ podzimu 1918), a to v zásadě bez ohledu na národní identitu – ta se nicméně stává klíčovou optikou uherských elit, jejichž na stereotypech „statečného Slováka“, resp. „zrádného pansláva“, založená politika v konečném důsledku sice potlačuje většinu vnějších projevů slovenského nacionalismu, s rostoucím neklidem ve společnosti se však stává paranoidnější

7 Zde se nabízí srovnání se závěry Benjamina Ziemanna a jeho studie o bavorských vojácích v německé armádě, viz BENJAMIN ZIEMANN, *War Experiences in Rural Germany (1914–1923)*, Oxford 2007.

a ve výsledku je dle názoru autorky spíše kontraproduktivní, když obyvatelstvo s potlačovanými ideologiemi blíže seznamuje.

Je to právě bezpečnostní praxe, její efektivita a také adaptace obyvatelstva na ni, jež jsou předmětem druhé kapitoly věnované „mimořádnému režimu“ vládnoucímu ve válečných Uhrách. Zde se sice během války nerozvinul „válečný absolutismus“ jako v Předlitavsku, autorka však přesvědčivě ukazuje, že i zdejší režim byl stále do značné míry válečnou diktaturou pod rouškou parlamentarismu, jež do značné míry akcentovala předválečné tendence uherského státu aplikovat sociální a politickou perzekuci podle vlastního národnostního klíče. Ta se za války odehrávala ve vlnách s vrcholy během první válečné zimy (kdy kulminovala deziluze a paranoia z nesplněných válečných cílů) a následně ruku v ruce s politickými událostmi v Předlitavsku a v zahraničí (*Manifest českých spisovatelů*, resp. aktivity slovenského exilu). Účinnost řady opatření, jako byla cenzura či preventivní policejní opatření (zatykáni, sledování), byla ovšem sporná, neboť se obyvatelstvu brzy začala zajídat, tím spíše, že se zdaleka neomezovala jen na slovenské národní elity. Jak totiž autorka navzdory tradičnímu narativu slovenské historiografie dokládá, perzekuce dopadaly značnou měrou i na maďarskou, německou a židovskou populaci, a navíc byly nesrovnatelné s perzekucemi srbské či italské menšiny, případně i s řadou „protičeských“ opatření v Předlitavsku. Autorka také analyzuje praxe a postupy státní propagandy na území Uher, přičemž ale není jasné, jak její sporná efektivita zapadá do obrazu pomalého rozpadu válečné morálky uherské společnosti.

Třetí kapitola se věnuje právě této společnosti, resp. strategiím přežití na tzv. domácí frontě. Jak Gabriela Dudeková Kováčová správně připomíná, Slovensko přitom rozhodně nebylo čistě „domácí“ frontou, neboť v letech 1914 a 1915 dorazily na severovýchod země vojenské operace a s nimi i ruská okupace části území, jež s sebou přinesla mj. nutnost vyjednávat s okupanty (po válce mylně interpretovanou jako doklad slovanské vzájemnosti) a následně i vlnu solidarity se Slovenskem napříč Uhrami. Autorka dále přibližuje drtivé dopady odvodů (místy až 90 % mužů ve vojenském věku) a válečné ekonomiky na venkovské, ale i městské komunity, kdy propad životní úrovně, a především nerovnoměrné prohlubování sociálních rozdílů, identifikuje jako klíčové „zdroje frustrace a revolty“ celých segmentů společnosti, opět bez ohledu na národní identitu (s. 206). Ve čtvrté kapitole pak autorka svá pozorování přenáší z roviny sociální a skupinové do roviny individuální. Snaží se zde o maximální vhléd do „světa neprivilegovaných“, a to včetně dětí, na jejichž prožitek se soustřeďuje poslední část kapitoly věnovaná válečnému dětství. Výsledný obraz v zásadě potvrzuje předchozí závěry, které rozšiřuje o individuální „faktor frustrace“ v podobě odloučení především otců od rodin s důsledky nejen ekonomickými, ale i emocionálními a psychologickými

mi. Kapitola na případu Slovenska také jasně dokazuje nepřesnost tradiční teze o domácí frontě coby „světě bez mužů“, resp. „světě pracujících, emancipovaných žen“. Zároveň však jasně identifikuje význam nevratné zkušenosti v podobě ženské aktérské role, pohybující se na ose zajištění rodiny–přežití–práce–veřejný prostor–sociální i politický radikalismus.

Na závěr studie autorka shrnuje klíčové strategie přežití, jak je dle jejího názoru využívaly jednotlivé kategorie slovenského obyvatelstva. To je zde bohužel poněkud mechanicky a trochu navzdory předchozím tvrzením o nutnosti vnímat válečnou zkušenost individualizovaně a bez ostrých dělítek deklarativně rozděleno pouze na „vojáky“ a „civilisty“, čímž závěr pomíjí jakákoli jiná potenciální dělítka. Stran závěrů o rozdílech ve strategiích různých skupin obyvatelstva tak zůstane čtenář odkázaný na příslušné části jednotlivých kapitol.

Za hlavní strategii vojáků považuje autorka snahu vyhnout se, když ne rovnou službě (což je obtížné), tak alespoň frontě, a případně pak pomocí dezerce či sebepoškození z fronty uniknout. Tato teze se jeví poněkud zjednodušující, kdy autorka, zdá se, vnímá přežití v prosté opozici k službě na frontě, což je minimálně nepřesné – přestože si to vojáci ne vždy uvědomují, i v rámci frontové služby mají mnoho drobných možností, jak být aktéry vlastního přežití, aniž by přitom sahali ihned k zmíněným radikálním krokům. Většina jich ostatně nedezertovala, ani se sama nezranila, a zároveň pobyt na frontě nakonec přežila. Za přesnější lze naopak považovat autorčiny závěry stran strategií přežití civilistů, založené na nutnosti neustálého vyjednávání vlastní ekonomické a sociální pozice s lokálními i státními autoritami, resp. na potřebě reagovat na podmínky regulované ekonomiky a zásahy bezpečnostního aparátu směsí podřízení se (např. ritualizované potvrzování loajality), hledání alternativ (samozásobitelství), hledání pravdy v záplavě dezinformací, jež nahrazují nedostatkové informace, obcházení stále se měnících pravidel (pašování, černý trh, spekulace, krádeže) či nakonec otevřeného odporu a protestu, včetně různých forem veřejného násilí, jež budou autoritami obratem vyloženy (ne zcela přesně) jako projev nedostatečné loajality.

Kniha Gabriely Dudekové Kováčové nepochybně představuje zásadní přínos historiografii nejen Slovenska v období první světové války. Jakkoli nepochybně zaplňuje existující mezeru v poznání, za její hlavní přínos považují snahu o komplexní pohled na mnohvrstevnou a komplikovanou společnost, kdy se jí opakovaně daří odhalovat a zdůrazňovat vzájemnou provázanost pohledů, strategií a konání jednotlivých aktérů, vídeňskou a budapeštskou vládou počínaje a jednotlivci ve slovenských městech a na venkově konče. Výsledkem je nesmírně plastická mozaika, jež jasně ukazuje, jak moc se analýza společnosti v období první světové války vzpírá jednoduchým interpretacím typickým pro národní narativy. Vedle toho je kniha i zásadním příspěvkem ke studiu posledních let

habsburské monarchie, v němž pohled „zdola“ z nitra slovenské společnosti doposud do značné míry absentoval; umožňuje nám totiž ještě lépe nahlédnout rakousko-uherskou zkušenost jako celek i jako komparativní rámec, z něhož jasně vyplývá jak jistá univerzálnost válečné zkušenosti bez ohledu na pozdější hranice nástupnických států (a historiografií), tak i existence řady lokálních či regionálních specifik, jež byla již během války často vnímána právě národnostní optikou, a položila tak základ pozdějšímu diskurzu. Očima českého historika se pak jedná o dílo nepochybně inspirující, a to nejen k prosté přímé komparaci situace v obou částech budoucího československého státu, ale především z hlediska metodologie, jež se programově snaží vyrovnat s doposud přetrvávajícími národně zaměřenými (slovenskými, maďarskými, německými) narativy a nahradit tuto optiku zcela jinak strukturovanou analýzou. Lze jen doufat, že tato inspirace najde úrodnou půdu i mezi autory zaměřujícími svoji pozornost na válečné dějiny českých zemí.

Jiří Hutečka

Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta